



**PO STOPÁCH
GREGORA
FRANTIŠKA
BERZEVICZYHO
Z VEĽKEJ LOMNICE**

Po stopách Gregora Františka Berzeviczyho z Velkej Lomnice

PO STOPÁCH GREGORA FRANTIŠKA BERZEVICZYHO Z VEĽKEJ LOMNICE

Miroslava Lazniová a kol.

Zborník z kolokvia vo Veľkej Lomnici 22. a 23. júna 2023
Pri príležitosti 260. výročia narodenia G. F. Berzeviczyho

Podakovanie patrí všetkým, ktorí sa podieľali na príprave tohto zborníka, ako aj nadšencom, ktorí sa osobne zúčastnili kolokvia vo Veľkej Lomnici a prejavili tak záujem o tému Berzeviczyovcov a ich duchovného odkazu na Spiši. Aj vďaka Vám toto kultúrne dedičstvo môže ďalej napredovať a rozvíjať sa.

Menovite:

- Tomáš Bujna
- František Ujlaki
- Etelka Berzeviczyová
- Lukáš Lisý
- Tomáš Janura
- Michaela Haviarová
- Július Horváth
- Tomáš Bajus
- Marek Gylányi
- Samuel Bruss
- Barbora Chovancová
- Zuzana Orolínová
- Vladimír Labuda
- Ján Endrődi
- Anton Kornaj
- František Kornaj
- Roman Porubän
- Ladislav Kaboš
- Darina Smržová
- Zuzana Kollárová
- Patrik Kunec
- Tomáš Krištofóry
- Hotel International Veľká Lomnica
- Translata spol. s. r. o.
- Rímskokatolícky farský úrad vo Veľkej Lomnici
- Cirkevný zbor Evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku
- a ďalší.

ĎAKUJEME!

Vydavateľ	Obec Veľká Lomnica, 2024
© Zostavovateľka	PhDr. Miroslava Lazníová
© Autori príspevkov	Mgr. Peter Duda, Ing. Etelka Berzeviczy, František Ujlaki, PhDr. Miroslava Lazníová, Prof. Julius Horváth, PhD., Mgr. Michaela Haviarová, PhD., Mgr. Tomáš Janura, PhD., Mgr. Lukáš Lisý, Mgr. akad. arch. Ing. arch. Tomáš Bujna
Recenzenti 2. a 3. časti	PhDr. Zuzana Kollárová, Mgr. Patrik Kunec, PhD., Mgr. Tomáš Krištofóry
© Grafická úprava	Mgr. akad. arch. Ing. arch. Tomáš Bujna
Obálka	Historická fotografia obce Veľká Lomnica
Jazykové korektúry	Mgr. Barbora Chovancová
Maďarský preklad	Ing. Zuzana Orolínová
Tlač	Popradská tlačiareň, vydavateľstvo, s. r. o.
Náklad	Ako elektronickú publikáciu vydala Obec Veľká Lomnica, Veľká Lomnica 2024
ISBN	978-80-570-6597-5

Obsah

7	Úvod <ul style="list-style-type: none">• Veľká Lomnica včera, dnes a zajtra (Peter Duda)
13	1. časť: Z rodinných spomienok a výskumov
15	• „SORORI SUE.” Adelheid (? – 1209), prvá dvorná dáma kráľovnej Gertrúdy, predchodkyňa rodu Berzeviczyovcov (Etelka Berzeviczyová)
25	• Arpád Berzeviczy (*1831 – †1877) – rodák z Veľkej Lomnice, zakladateľ užskej vetvy rodu (František Ujlaki)
33	2. časť: Z diela Gregora Berzeviczyho
35	• Návrhy Gregora Berzeviczyho na zlepšenie životných podmienok sedliakov a uhorského hospodárstva prostredníctvom využívania rašeliny (Miroslava Lazniová)
51	• Ekonomické názory Gregora F. Berzeviczyho (Július Horváth)
65	• Priblíženie Berzeviczyho diela O obchode a výrobe v Uhorsku – výber z kompletného prekladu, dobové súvislosti a načrtnutie bádateľských možností (Tomáš F. Bajus)
85	3. časť: Fragmentsy z minulosti
87	• Kaštieľ (s. č. 503) a kúria (s. č. 314) vo Veľkej Lomnici v rukách Gregora (I.) Berzeviczyho (resp. Gregora Františka Berzeviczyho) (Tomáš Janura – Michaela Haviarová)
99	• Hrobka Berzeviczyovcov na starom cintoríne vo Veľkej Lomnici – Staré odpovede, nové otázky (Lukáš Lisý)
111	• Hrobka rodu Berzeviczyovcov – genealogické aspekty (Marek Gilányi)
125	4. časť: Vízia budúcnosti
127	• Návrh novej hrobky rodiny Berzeviczyovcov na cintoríne vo Veľkej Lomnici (Tomáš Bujna)
145	Záver <ul style="list-style-type: none">• Správa z kolokvia Gregor František Berzeviczy – osvietenec z Veľkej Lomnice, 22. a 23. jún 2023 (Miroslava Lazniová)



Venované Berzeviczyovcom

- ich predkom i potomkom -

*a všetkým tým, ktorí sa usilujú o zachovanie ich hmotného
aj duchovného odkazu pre budúcnosť.*

Návrhy Gregora F. Berzeviczyho na zlepšenie životných podmienok sedliakov a uhorského hospodárstva prostredníctvom využívania rašeliny

Miroslava Lazniová



↑ G. F. Berzeviczy

1) Podrobný životopis Gregora Františka Berzeviczyho predstavuje monografia: LAZNIOVÁ, Miroslava. *Gregor František Berzeviczy – Životný príbeh uhorského osvietenca zo Spiša*. Tlačiareň P + M : Vlastný náklad, 2022, 344 s.

V poslednej tretine 18. storočia Európou otriasli prelomové udalosti, ktoré so sebou priniesli viacero významných zmien v európskej spoločnosti. Eskalácia napätia v Európe vyvrcholila vo Francúzsku prostredníctvom masovej revolúcie. Toto napätie, prameniace zo zlých životných podmienok nižšie postaveného obyvateľstva a z neefektívneho riadenia štátnej ekonomiky, sa však zďaleka netýkalo iba Francúzska, ale väčšiny európskych krajín. Priamy dopad týchto búrlivých udalostí je citelne badateľný ešte i o desiatky rokov neskôr, a to nielen na štátnickej úrovni. Čoraz väčšmi vystupujú do popredia jednotlivci, ktorých hlasy sa už nesústredia len na hodnotenie súdobého spoločenského, politického či ekonomického stavu krajiny, ale v snahe o jeho zlepšenie ponúkajú mnohé pokrokové myšlienky a názory, na základe svojich dlhoročných pozorovaní a skúseností.

Medzi vzdelaných a zanietených osvietenecov patril aj Gregor František Berzeviczy (*1763 – †1822), ktorý je známy ako prvý moderný ekonóm, národohospodár a zakladateľ nového hospodárskeho systému v Uhorsku. Zatiaľ čo celá prvá polovica jeho života sa v politickom prostredí niesla v duchu reforiem Márie Terézie a jej syna Jozefa II., ktoré zasahovali do rôznych oblastí súdobej spoločnosti, tá druhá bola poznačená ideálmi francúzskej revolúcie a Napoleona I.¹⁾

Vo svojich početných prevažne hospodárskych dielach upozorňoval aj na mnohé nedostatky pri riadení krajiny, porovnával jednotlivé regióny

a mieru využitia klimatických podmienok a prírodného bohatstva. V neposlednom rade tieto skúsenosti aplikoval pri vedení svojho rodinného veľkostatku a propagovaní tatranského regiónu. V domácom prostredí mal možnosť dôkladne pozorovať život vlastných poddaných, hospodáriacich z poľnohospodárskeho hľadiska v nepriaznivých podmienkach. Zrejme i z toho pramenilo jeho najvýznamnejšie dielo napísané v latinčine v roku 1802 s názvom *De conditione et indole rusticorum in Hungaria (O postavení a povahe sedliakov v Uhorsku)*, ktoré je ostrou kritikou šľachty, čím sa dostal do nemilosti mnohých predstaviteľov uhorskej aristokracie.²⁾ Preto sa nemožno čudovať, že práca bola pre zákaz cisárskej cenzúry publikovaná až neskôr.³⁾ V tejto práci dospel Berzeviczy k záveru, že situácia uhorských poddaných je takmer najhoršia v celej Európe. Na základe svojich výpočtov uviedol, že sedliak hospodáriaci na priemernej pozemkovej výmere sa jednoducho nemôže uživiť, pretože jeho náklady spojené s prevádzkou hospodárstva sú vyššie ako jeho výnosy, a preto musel doplniť chýbajúci príjem ďalším zamestnaním. To viedlo k strate záujmu sedliakov pracovať na zverenej pôde a následne k ďalšiemu úpadku poľnohospodárstva.

Zlé postavenie sedliakov, ako aj nepriaznivý stav a vývoj hospodárstva, neobišiel ani vo svojom diele z roku 1810, ktoré sa bezprostredne dotýka regiónu Spiša a ktorého názov je *Notizen über das Zipser Komitat in Ungarn (Poznámky o Spišskej stolici v Uhorsku)*.⁴⁾ Text bol publikovaný na pokračovanie v štyroch číslach novín *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*⁵⁾ a ponúka komplexný obraz o Spiši, ale zároveň odzrkadľuje široký záber vedomostí Gregora F. Berzeviczyho. Podľa jeho názoru bol Spiš na pomerne vysokej kultúrnej úrovni, ale bolo v jeho záujme tento región pozdvihnúť v ekonomickej a hospodárskej oblasti. V týchto snahách bolo nepopierateľnou výhodou, že autor ako stoličný funkcionár, podnikateľ, vedec a zanietený turista bol schopný reálne popísať jeho najzaujímavejšie časti, pričom do detailov poznal problémy spišského poľnohospodárstva, hospodárstva (priemyslu), či obchodu. V súvislosti s hospodárskym rozvojom neopomenul ani možnosti využitia vodných tokov, predovšetkým na prepravu tovaru a obchod, čím zároveň poukázal na zlý stav cestných komunikácií v kraji. Pomerne podrobne opísal údolia riek Poprad a Dunajec, smerujúcich na sever do Haliče a vlievajúcich sa do Visly, pretože práve tie bolo potrebné urobiť splavnými, pričom „*obe by boli oveľa lepšie splavnejšie, keby boli očistené od kameňov a skál, ktoré bránia pltiám pri nízkej hladine vody*“;

2) BERZEVICZY, Gregor. *De conditione et indole rusticorum in Hungaria*. Leutschoviae, 1804.

3) Nemecké úryvky tohto spisu sa pod názvom *Über den Zustand der Bauern in Ungarn* objavili v dobovej tlači v roku 1806, 1816 aj 1817. *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*. Zv. 1. Vandenhoeck und Ruprecht, 1806. s. 1-49.; *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* v roku 1816, augustové vydanie na stranách 405-409.; *Europäische annalen*. zv II. Ernst Ludwig Posselt. 1817. s. 233-248.

4) MNL, Berzeviczy család Kakas-lomnici Ága. P 53, 126 b/25 *Notizen des Zipser Comitat in Ungarn*. 1810.

5) BERZEVICZY, Gregor. *Notizen über das Zipser Komitat in Ungarn*. In: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. 1810, 3. ročník, č. 10, s. 99-103; č. 11, s. 109-112; č. 12, s. 117-122; č. 13, s. 134-136. [online] <https://anno.onb.ac.at/>

6) „Beide würden noch viel flößbarer seyn, wenn sie von Steinen und Felsen gereinigt würden, welche die Flosse bei einem niedern Wasserstand hemmen; auch hindern die Schifffahrt Mühlen und Wasserleitungen.“ BERZEVICZY, Notizen über das Zipser..., 3. ročník, č. 10, s. 100.

7) Nevyhovujúci stav ciest a ich nepriaznivý dopad na pokusy s využívaním rašeliny G. Berzeviczy okrajovo spomína napríklad aj v nižšie uvedenej práci *Ueber den Torf in Ungern (O rašelíně v Uhorsku)*, v ktorej napísal: „Vzdálenost od úpätia Karpát, kde sú rašelinové močiare, je jedna míľa; cesta je skutočne veľmi kamenistá; veľká časť rašelinových tehál sa rozmrví pri ceste dole (...)“ BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern*. In: *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*, 3. zv. Pesth : Patzko, 1803, s. 353-354.

8) BERZEVICZY, Notizen über das Zipser..., 3. ročník, č. 12, s. 118-119.

9) BERZEVICZY, Notizen über das Zipser..., 3. ročník, č. 12, s. 120.

preprave tiež bránia aj vodné mlyny a regulácia vody.“⁶⁾ V tom čase sa na prepravu uhorských produktov, hlavne vín, využívala predovšetkým rieka Poprad. Zlý stav cestných komunikácií bol veľkým problémom pri akejkoľvek forme podnikania a Berzeviczy na to poukazuje vo viacerých prácach.⁷⁾

Okrem toho, že Berzeviczy ponúkol pohľad na históriu Spiša, jeho spoločenskú, politickú a kultúrnu oblasť z prelomu 18. a 19. storočia, priblížil aj klimatický a ekologický charakter regiónu a obrovský potenciál, ktorý ponúkali prírodné zdroje. Hoci on sám na začiatku 19. storočia vnímal Spiš ako oblasť s chladným podnebí, ktorá je navyše chudobná na úrodnú pôdu, uvedomoval si, že jeho bohatstvo bolo práve v prírodných zdrojoch. Preto aj v tejto práci upozorňuje na potrebu ich efektívneho a systematického využívania.

Za najväčšie nedostatky považoval Berzeviczy zlé životné podmienky sedliakov spôsobené veľkými výdavkami na daniach, pričom sa neprihliadalo napríklad na klimatické faktory ovplyvňujúce úrodu, resp. neúrodu, a samotný štát nepodnikol kroky na zlepšenie týchto podmienok.⁸⁾ Rovnako bolo veľkým nedostatkom – a to nielen na Spiši – zlé lesohospodárstvo, pretože jeho dôsledkom boli lesy v katastrofálnom stave. To bol hlavný dôvod, pre ktorý boli ceny dreva vysoké, čo ovplyvnilo samotné bývanie a s ním spojené vykurovanie a varenie. Chudobní ľudia, sedliaci, ale ani drobní zemanovia, nemali čím kúriť, čo bolo pre Berzeviczyho ako aj všetkých ostatných, ktorí museli vykurovať osem, niekedy aj deväť mesiacov v roku, naozaj finančne náročné.⁹⁾

Rovnako tak úbytok dreva nepriaznivo zasiahol aj hospodársku oblasť, resp. podnikanie, pričom začalo stagnovať predovšetkým dovtedy dobre rozvinuté a prosperujúce baníctvo v regióne, niektoré bane dokonca museli byť zatvorené. Vzhľadom na baníctvo a hutníctvo, ktoré zažívalo svoj rozmach už v 14. storočí, sa lesy stávali dôležitou zložkou hospodárstva vo všetkých oblastiach, kde sa aktívne ťažili rudy v banských štôľňach. Banské podnikanie na Spiši už stáročia predtým prekvitalo prostredníctvom obchodu s medenými rudami tej najvyššej kvality, so železnou rudou v rôznych kvalitách a ojedinele aj so zlatom a striebrom. Avšak na prelome 18. a 19. storočia v tejto oblasti dochádzalo k úpadku banského podnikania. Bane boli opustené, a to v dôsledku viacerých faktorov, medzi ktoré patrili aj nepomer výkupnej a trhovej ceny, spôsobený uvedeným nedostatkom, a tiež vysokou cenou dreva a uhlia, pričom Berzeviczy konštatoval, že: „Lesy

ubúdajú nielen v tejto oblasti (Dolného Spiša), ale celkovo v celej župe a tu hrozí Spišu smutná budúcnosť.“¹⁰⁾ Drevené uhlie bolo počas predošlých storočí jediným zdrojom tepelnej energie pre hutí, rovnako tak sa v banských oblastiach využívalo drevo na stavbu banských budov a hutníckych stavieb.¹¹⁾

Odlesňovanie rozsiahlych území však nebolo výlučne záležitosťou 18. storočia a doby, v ktorej žil Gregor F. Berzeviczy. Tento proces siaha oveľa hlbšie do minulosti. Citelnejšie sa prejavil už v 12. a 13. storočí, kedy boli pod vplyvom nemeckej kolonizácie odlesnené územia predovšetkým v okolí vznikajúcich banských miest. V tomto trende sa pokračovalo aj v období 14. a 15. storočia, počas tzv. valašskej kolonizácie, ktorá sa stretla s miestnou drevorubačskou kolonizáciou, pričom už v tomto období odlesnenie dosiahlo pomerne veľký rozsah.¹²⁾ V 17. storočí naďalej pretrvával vplyv lesnej pastvy, predovšetkým v karpatskej oblasti. Prejavil sa nielen na rozlohe lesov, ale aj na ich druhovom zložení. Valašská kolonizácia viedla k rozsiahlemu ničeniu horských lesov, nakoľko sa na horských holiach pásli ovce a kozy, pastieri vypaľovali porasty kosodreviny a ničili aj smrečiny krúžkovaním stromov, vypaľovaním, stavbou prístreškov a v konečnom dôsledku aj ťažbou dreva na vykurovanie a vlastnú spotrebu.¹³⁾

Podľa Berzeviczyho bol zvlášť zúfalý stav v lesoch patriacich komposesorátom, ktoré združovali viacerých vlastníkov. V niektorých častiach krajiny boli dokonca celé kilometre týchto lesov vyrúbané a vyklčované. Gregor F. Berzeviczy poznal tieto okolnosti z bezprostrednej skúsenosti, nakoľko viedol súdne spory s niektorými komposesorátmi vo Veľkej Lomnici a Huncovciach.¹⁴⁾

Rovnako však uveďme skúsenosti z mestských lesov z oblasti Spiša, ktorá bola najväčšmi zatažená banskou činnosťou. Už v roku 1778, keď kráľovský administrátor Pavol Tisza zostavoval pre panovníčku správu o stave spišských miest vrátených z poľského zálohu, sa o stave svojich lesov vyjadrila mestská rada v Spišskej Novej Vsi.¹⁵⁾ Na otázku komisárov o tom, koľko a akých lesov majú, ako ich chránia a aký prinášajú úžitok, odpovedala mestská rada nasledovne: „V mestskom chotári sú smrekové a jedľové lesy, v dávnejších časoch tu boli aj bučiny, ale obyvatelia mesta a banskí podnikatelia ich nerozumnou ťažbou natolko zničili, že aj na zakázaných miestach ich ostala sotva polovica. V ostatných vrchoch je už veľmi málo stavebného dreva pre potrebu banských stavieb, ako aj na palivo. V dôsledku toho boli banskí podnikatelia už mnoho rokov nútení obstarávať si potrebné uhlie zo susedných chotá-

10) „Die Waldungen nehmen nicht nur in diesem Theile, sondern überhaupt im ganzen Komitate sehr ab : und hierin droht Zipsen eine traurige Zukunft.“ BERZEVICZY, Notizen über das Zipser..., 3. ročník, č. 10, s. 102.

11) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. In: Spišská Nová Ves I. Zborník k dejinám a výstavbe mesta. Košice : Mestský národný výbor v Spišskej Novej Vsi, 1968, s. 45.

12) KRIŽOVÁ, Eva – UJHÁZY, Karol – NIČ, Juraj. Fytocecnológia a lesnícka typológia. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2010, s. 60. Autori tiež uvádzajú ako príklad lesy Hontianskej stolice, ktoré boli už v roku 1548 značne zničené.

13) KRIŽOVÁ – UJHÁZY– NIČ. Fytocecnológia ..., s. 60.

14) ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Spor Gregora Berzeviczyho s komposesormi vo Veľkej Lomnici a v Huncovciach o lesy. 1818, inv. č. 2052., ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Sťažnosť Gregora Berzeviczyho na narušenie lesov komposesorátu vo Veľkej Lomnici a Huncovciach. 1821, inv. č. 2055.

15) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. ..., s. 49.

rov a meštania museli kupovať drevo od susedov. Avšak v dôsledku prirodzeného zmladenia, vynaloženej práce i vyhláseného zákazu opäť natoľko vzrástli lesy v mnohých častiach, že na nejednom mieste majú banskí podnikatelia možnosť znova páliť uhlie a netrpia núdzu v potrebách baní. V záujme budúcich lesov a zabránenia ich ničenia urobil magistrát také opatrenia, že každoročne sa určí pre mešťanov množstvo dreva podľa náležitosti, a to z kmeňov a konárov nachystaných do siah. Po odvezení dreva nasemenia riedko ponechané stromy a zaseje sa na náklad mesta nazbierané semeno. Drevo, ktoré potrebujú banskí podnikatelia na banské a hutné stavby, ako aj meštania na stavbu domov, môžu zrúbať v hájenom lese a vyznačí im ho lesný inšpektor.¹⁶⁾ V prípade, že túto správu môžeme pokladať za dôveryhodnú a pravdivo vypracovanú, dalo by sa predpokladať, že v tom čase stále rozvíjajúce sa regulované hospodárstvo začínalo prinášať pozitívny výsledok. Zároveň však vidíme, že Gregor F. Berzeviczy nebol jediný, kto si všímal zúbožený stav lesov a že jeho vyjadrenia nevychádzali len z vlastného nedostatku dreva, ale nakoľko išlo o celoplošný problém, možno ich pokladať za objektívne.

Takéto regulované lesné hospodárstvo sa začalo vo veľkej miere formovať práve v 18. storočí.¹⁷⁾ Ekologická kríza vtedajších lesov, na ktorú intenzívne a pravidelne upozorňoval aj Gregor F. Berzeviczy, si vynútila v 18. storočí vznik lesného hospodárstva ako samostatného hospodárskeho odvetvia. Práve počas Berzeviczyho života, a síce od 2. polovice 18. storočia, sa začalo praktizovať umelé zalesňovanie siatím a ponechávaním semenných stromov na rúbaniskách.¹⁸⁾ Lesné hospodárstvo zaistilo obnovu lesa prevažne monokultúrneho rázu, pričom v nížinách a pahorkatinách sa začalo s výsadbou smrekových a borovicových monokultúr a pôvodné zmiešané lesy a listnaté lesy ustúpili, na mnohých miestach zanikli a boli nahradené kultúrnymi hospodárskymi lesmi.¹⁹⁾ V tejto súvislosti napríklad mestské spisy mesta Spišská Nová Ves uvádzajú od roku 1804 existenciu Lesného úradu (*Forstamt*).²⁰⁾ Zrejme aj to bolo dôvodom, že lesy mesta Spišská Nová Ves mali najlepšie zabezpečenú správu lesov spomedzi iných spišských miest, avšak možno to považovať za ojedinelý zjav. Tento fakt koniec koncov vyplýva aj z vyjadrenia krajinského hlavného inšpektora v Košiciach, ktorý spolu s komisármi v roku 1811 osobne vykonal inšpekciu lesov spišských miest a konštatoval, že lesy boli v dôsledku neodborného spravovania a koristníctva, lesnej pastvy a vysokého stavu dobytku v katastrofálnom stave, pričom na zlepšenie situácie navrhol zrušiť doterajší spôsob správy lesov.²¹⁾

16) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. ..., s. 49-50.; zdroj: MVSR ŠA v Prešove, pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Provincia XVI. spišských miest.

17) KRIŽOVÁ – UJHÁZY– NIČ. *Fytoce-nológia* ..., s. 60.

18) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. ..., s. 45.

19) KRIŽOVÁ – UJHÁZY– NIČ. *Fytoce-nológia* ..., s. 60.

20) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. ..., s. 51.; Archív mesta Spišská Nová Ves, index spisov roč. 1804, fasc. 1., č. 454.

21) HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. ..., s. 51.

Riešenia, ktoré vo svojej správe uvádza mestská rada v Spišskej Novej Vsi a ktoré postupne uplatňovali i ostatní vlastníci lesov nielen na Spiši, sa teda aj na začiatku 19. storočia zdali málo, či dokonca úplne neefektívne. A to aj vzhľadom na vysokú kriminalitu, resp. na nelegálny výrub drevín a nedodržiavanie lesných predpisov. Obzvlášť hospodárenie v komposesorátoch bolo stále neefektívne a vyžadovalo si regulovaný systém lesného hospodárstva.²²⁾ Avšak podľa Berzeviczyho, „(...) Kvalitné lesné poriadky môžu toto zlo zmierniť, ale nie celkom odstrániť. Strom, ktorý je za jeden deň vyrúbaný a spálený, potrebuje, podľa druhu, 20, 40 až 60 rokov na rast. V Uhorsku, ako je známe, je veľa nezadelených spoločenských vlastníctiev, v nich je sotva možné zaviesť kvalitný lesný poriadok. – Proporcionálne procesy²³⁾ podliehajú mnohým ťažkostiam, stredoveký uhorský právny nárok „perennalis fassio“²⁴⁾ je proti tomu silná prekážka: prečo by mal vlastník les chrániť alebo založiť nový, keď mu hrozí, že ho nejakým neznámym zastaraným právnym nárokom stratí?“²⁵⁾

Berzeviczy však neostal iba pri kritike a snahe zastavenia tejto činnosti, ale ponúkol aj konkrétne riešenie, ktoré by odľahčilo lesohospodárstvo a sčasti by obmedzilo výrub stromov, čím by zároveň vznikol dostatok dreva, ktorého cena by bola dostupnejšia.

V 90. rokoch 18. storočia sa správnym hospodárením v lesoch vo svojich prácach zaoberal aj Berzeviczyho súčasník, nemecký lesný inžinier Georg Ludwig Harting (*1764 – †1837). Harting v rokoch 1811 – 1837 pôsobil ako krajinský lesmajster v Nemeckej ríši, od 1821 tiež ako docent na univerzite v Berlíne, kde založil Katedru lesníctva. Na sklonku 18. storočia boli publikované jeho hlavné diela s názvom *Návod na pestovanie dreva* (*Anweisung zur Holzzucht*, 1791) a *Návod na taxáciu lesov* (*Anweisung zur Taxation der Forste*, 1795), ku ktorým neskôr pribudla aj Učebnica pre lesníkov (*Lehrbuch für Förster*, 1808). V druhej a v tretej časti svojej práce *Návod na pestovanie dreva* sa Harting venuje práve metódam umelého zalesňovania zničených lesov zvlášť v listnatých, ihličnatých a zmiešaných lesoch.²⁶⁾ Zdá sa, že tieto Hartingom spísané postupy neboli neznáme ani Berzeviczymu, hoci on sa vo svojich odporúčaní nezameriaval len na efektívnu obnovu zničených lesov, ale usiloval sa ničenie lesov, resp. ťažbu dreva, čo možno najviac obmedziť.

Za adekvátne riešenie tejto situácie Gregor F. Berzeviczy považoval využívanie rašeliny. Rašelina bola na Spiši ľahko dostupná a on sám sa zaoberal experimentovaním s týmto prírodným sedimentom. Žiaľ, ťažba rašeliny

22) Jednou z mála osobností intenzívne sa venujúcich lesnému hospodárstvu od 20. rokov 19. storočia bol Ľudovít Greiner. Pôvodom bol z Nemecka a pôsobil ako poľesný, správca lesov a neskôr riaditeľ panstiev Sachsen-Coburg-Gotha v Jelšave. Prioritou bolo pre neho pestovanie zmiešaných porastov, pričom v roku 1835 mal dokonca prednášku o zalesňovaní vysokohorských spustnutých plôch. Buku, ktorý „zlepšuje pôdu, odoláva vetrom a chorobám, produkuje viac hmoty ako iné dreviny“, pripisoval veľký význam. BLATNÝ, Ľudovít. Ľudovít Greiner (1796 – 1882). In: *Vedecké práce výskumného ústavu lesného hospodárstva*. Roč. 1965, č. 6, s. 31-73.

23) Proporcionálne procesy – týkajúce sa spoločných financií.

24) Druh zmluvy o prevode šľachtických majetkov.

25) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 347.

26) HARTIG, Georg Ludwig. *Anweisung zur Holzzucht*. Marburg : In der neuen akademischen Buchhandlung, 1791, 144 s.

27) ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Správa Gregora Berzeviczyho o produkcii rašeliny. 1811, inv. č. 871.

28) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. In *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*, 3. zv. Pesth : Patzko, 1803, s. 345-359. Dostupné online na webovej stránke: https://books.google.sk/books?id=M_COQAAkAtrIC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

29) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 345.

30) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 346.

31) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 349.

32) „Stroh ist wohl ein Futter für das Vieh, und gibt gute Dächer, zum Feuergebrauch ist es aber wegen des schnellen Brennens nicht geeignet.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 347.

a jej využívanie ako paliva napredovalo veľmi pomaly. V roku 1811 vypracoval Berzeviczy aj samostatnú správu o produkcii rašeliny, ktorej využitie je aj v súčasnosti naozaj všestranné.²⁷⁾

Myšlienky efektívneho využívania prírodných zdrojov, predovšetkým v prospech hospodárstva a zlepšenia životných podmienok sedliakov, však už vyslovil aj vo svojich prácach zo skoršieho obdobia, pričom aktívne sa angažoval aj zo svojho postavenia. Medzi takéto práce patrí aj *Ueber den Torf in Ungern (O rašeline v Uhorsku)*, ktorá bola uverejnená v časopise *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* v roku 1803.²⁸⁾ V úvode tejto práce Berzeviczy spomenul konzervatívnu súdobu spoločnosti bez ohľadu na jednotlivé spoločenské vrstvy a istú nevôľu skúšať nové veci, hoci by aj priniesli viditeľné výsledky a zlepšenie životných podmienok.²⁹⁾ Zvlášť v dobe, kedy len s hrôzou sledoval neustále stúpajúci rast cien dreva a jeho ďalekosiahle dôsledky. „Koho neťažší zdražovanie dreva a nedostatok dreva? Komu môže byť neznáme, ako strašne stúpa cena dreva a prejavuje sa nedostatok dreva? Koho nedesí táto hrozná progresia? V akej ťažkej situácii sa nachádza celá početná trieda ľudí, ktorí majú skromné živobytie? Drevo je teraz drahšie ako chlieb; drevo je naliehavejšou, ťažšie zadovážiteľnou nevyhnutnosťou.“³⁰⁾ Dokonca ponúkol aj konkrétne príklady nárastu cien dreva v okolitých mestečkách: „V susednej Spišskej Soboty, patriacej do Provincie trinástich spišských miest, bola podľa mestských záznamov cena dreva pred 50 rokmi približne 12 až 13 grošov za siahu; v čase zavedenia Urbáru cena siahy stúpila na 20 až 25 grošov. V poslednom uplynulom desaťročí stúpila cena najviac a najrýchlejšie; z roka na rok sa zvyšovala a minulú zimu bola siaha dreva v lese 60 až 70 grošov; takže so zväzáním do Spišskej Soboty vyšla takmer na 5 ríšskych florénov. V slobodnom kráľovskom meste Kežmarok je rovnako strašný nárast ceny dreva. Rovnaké množstvo, aké malo pred 100 rokmi hodnotu 24 až 30 grajciarov, pred 50 rokmi stálo 1 florén, pred 30 rokmi 1 florén 30 grajciarov, pred 10 rokmi 2 florény 30 grajciarov. Teraz sa musí zaplatiť za rovnaké množstvo 5 ríšskych florénov.“³¹⁾

V danej dobe nebolo veľa možností, ako nahradiť drevo v remeselnej výrobe, či v stavebníctve. Pravdaže, existovali možnosti, ako túto vzácnu surovinu nahradiť pri vykurovaní. „Slama je krmivo pre dobytok a poskytuje dobré strechy, pre použitie do ohňa však nie je vhodná, pretože rýchlo horí.“³²⁾ Ak toto Berzeviczyho tvrdenie premietneme do súčasnosti, možno povedať, že v dnešných trendoch využívania obnoviteľných zdrojov je slama naopak

veľmi perspektívnym palivom. Veľké množstvo slamy, ktoré produkuje slovenské poľnohospodárstvo je vzhľadom na pokles chovu dobytka prakticky nevyužiteľné, čím sa vytvára možnosť využiť ju na energetické účely, a to s minimálnou investíciou. V súčasnosti už existujú vykurovacie zariadenia – kotly, ktoré sú určené na využívanie slamy na vykurovacie účely. Ak sa na to pozrieme v širšom ekonomickom kontexte, tak ako využívanie prírodných zdrojov demonštroval aj Gregor F. Berzeviczy, zistíme, že využívanie slamy v súčasnosti si vyžaduje omnoho menšie náklady, ako využívanie rašeliny na prelome 18. a 19. storočia.³³⁾ Ale pri využívaní týchto obnoviteľných zdrojov sme, rovnako ako Berzeviczy pred 200 rokmi, na začiatku dlhej cesty.

Rovnako tak Berzeviczy uvádza ďalšie možnosti, ktoré v jeho dobe neboli dostatočne rozvinuté, alebo využívané. „Čierne uhlie sa doteraz neobjavovalo príliš často: na získanie je potrebné vynaložiť drahocenné úsilie.“³⁴⁾ Napriek tomu, že uhlie patrí k najbohatšie zastúpeným prírodným zdrojom, ktoré sa využívajú ako fosílna palivá, jeho ťažba bola v minulosti pomerne obťažná. Čierne uhlie patrí k najkvalitnejším typom uhlia, no mnohé plytšie povrchové banské šachty sa vyčerpali ešte koncom stredoveku a hlbšia ťažba si vyžadovala viac sily a prostriedkov. Ťažba uhlia omnoho rýchlejšie napredovala v Anglicku, kde už v roku 1712 kováč a vynálezca Thomas Newcomen zostrojil prvý atmosférický parný stroj, ktorý sa využíval pri odčerpávaní podzemnej vody z baní. V roku 1765 tento stroj vylepšil James Watt, čo otvorilo cestu pre široké využitie parných strojov v baníctve a neskôr aj v priemysle. Vďaka osvietencom a náruživému zavádzaniu reforiem sa tieto pokrokové technológie začali postupne zavádzať aj v Uhorsku, no ťažbu uhlia to na prelome 18. a 19. storočia ešte nijako zvlášť neovplyvnilo.³⁵⁾

Ako najvhodnejšia alternatíva dreva na vykurovanie sa však Berzeviczymu javila práve rašelina. „Rašelina (*Turfa, Cespesuftilis, bituminofus*), kde je dostupná, poslúži ako najlepšia a najjednoduchšia. Túto myšlienku chápal už cisár Jozef II. a prostredníctvom dvorských dekrétov určil odmenu pre tých, ktorí zavedú používanie rašeliny na vykurovanie.“³⁶⁾ Navyše, Berzeviczymu boli aj v tomto zdrojom inšpirácie niektoré krajiny západnej Európy, ktoré koniec koncov i navštívili. Medzi tie, ktoré rašelinu na spaľovanie využívali vo veľkom rozsahu, patrili severné Nemecko, Spojené nizozemské provincie, Rakúske Nizozemsko (dnešné Belgicko), ale aj Veľká Británia.

33) Výhodou slamy je aj dostatok kapacít na jej spracovanie, pričom poľnohospodárske podniky majú dostatok strojov na zber, lisovanie a prepravu slamy. Slama sa zbiera a spracováva v suchom stave, lisovaním do balíkov sa dosahuje vysoká objemová hmotnosť, čo znižuje náklady na prepravu a skladovanie. Výhodnejšie je spaľovať slamu v celých balíkoch. Zjednodušuje sa tým manipulácia, znižuje hlučnosť a prašnosť. Zdroj: <http://www.intechenergo.sk/kotly-na-slamu/>

34) „Steinkohlen hat man bis jetzt nicht sehr häufig entdeckt: es brauch kostbare Anstalten, um sie zu gewinnen.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 347.

35) V súčasnosti je čierne uhlie v pomere ceny a výhrevnosti najvýhodnejšie a najlacnejšie palivo na kúrenie. Zároveň je však jeho ťažba nešetná k životnému prostrediu a uprednostňuje sa zavádzanie iných zdrojov. Produkcia uhlia v Európe za posledné roky aj napriek viacerým krízam pozvoľne klesá, pričom na Slovensku sa z viacerých dôvodov postupne zatvárajú aj posledné uhoľné bane.

36) „Torf (*Turfa, Cespesuftilis, bituminofus*) wo er zu haben ist, kommt am besten und leichtesten zu statten. Diesen Gedanken hatte auch schon Kaiser Joseph II. aufgefasst, und mittels Hofdekrets eine Belohnung demjenigen bestimmt, der den Gebrauch des Torfs zur Feuerung einführen würde.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 347-348.

37) Konotopa (Kanyapta) je v súčasnosti pomenovanie vodného toku – ľavostranného prítoku Idy, ktorý sa nachádza v južnej časti východného Slovenska, v súčasnom regióne Turňa.

38) Sárvíz je rieka v Maďarsku a je dlhá 110 kilometrov.

39) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern. ...*, s. 348

40) Rašeliniská sa na Slovensku vyskytujú najmä v oblasti Tatier, Oravy, v Podtatranských kotlinách, ale aj v oblastiach s nižšou nadmorskou výškou. Podľa mapovania rekonštruovanej prirodzenej vegetácie boli rašeliniská v minulosti rozšírené na rozlohe 260 km², čo predstavuje 0,57 % celkovej rozlohy Slovenska, pričom presahovali hĺbku 40 cm. STANOVÁ, Viera. *Rašeliniská Slovenska*. Bratislava : DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie, 2000, s. 3 – 10.

41) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern. ...*, s. 350.

42) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern. ...*, s. 350.

43) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern. ...*, s. 354-355.

44) STANOVÁ, Viera. *Súčasný výskyt rašelinísk na Slovensku a faktory ich ohrozenia*. In: STANOVÁ, Viera. (ed). *Rašeliniská Slovenska*. Bratislava : DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie, 2000, s. 3-10.

Podľa Berzeviczyho slov sa zdá, že na sklonku 18. storočia bolo na území Uhorska dostatok rašelinísk, ktoré by sa dali využívať. „Zo svojich ciest po krajine si pamätám, že som videl veľa rašeliny na močaristej rozľahlej ploche, ktorá sa tiahne od Turnianskej župy smerom k rieke Hornád, ktorá je obyvateľmi nazývaná Kanyapta.³⁷⁾ Veľký úsek, v ktorom sa kľukatí Takta, je bohatý na rašelinu; celá rozsiahla oblasť Hajdúszoboszló (Heydukenstädte) a to, čo sa rozprestiera okolo, vodné rameno Hortobágy, má veľké množstvo rašeliny, čo je o to cennejšie, že tam nie sú žiadne lesy; známa, rozsiahla Sárvíz³⁸⁾ na druhej strane Dunaja je možno úplne rašeliniskom, taktiež močiare okolo Balatonu a Nezsiderského jazera: väčšia časť Banátu je veľmi rašelinitá: aj naše Karpaty majú hojnosť rašeliny, nielen na svojich svahoch, ale aj v dolinách, ba aj medzi skalnatými štípmi v priehlbínach. Možno je v Uhorsku málo oblastí, kde by sa rašelina nenachádzala.“³⁹⁾ Je teda zrejme, že podľa Berzeviczyho pozorovaní boli aj na území dnešného Slovenska, a to aj v tatranskej oblasti na Spiši, dostatočné zdroje na dlhodobé využívanie rašeliny.⁴⁰⁾ Je však potrebné zvážiť mieru dôveryhodnosti Berzeviczyho údajov, nakoľko nepodnikol exaktný prírodovedecký výskum rašelinísk a informácie, ktoré o rašeliniskách ponúkol, mali výsostne podtext hospodársky. Uvedomoval si, že rašeliniská na Spiši „nie sú dostatočne hlboké a miestami neobsahujú úplne zhnité drevo.“⁴¹⁾ Situáciu s ťažbou rašeliny sťažovala aj skutočnosť, že rašeliniská boli pomerne rozsiahle a rozprestierali sa na veľkom území, čo znamená, že mali viacerých vlastníkov.⁴²⁾

Ako sa s odstupom dvoch storočí zdá, tieto rašeliniská predsa len neboli tak rozsiahle a nevyčerpatelné. Dokonca na základe súčasných prírodovedných výskumov možno konštatovať, že boli na viacerých miestach lokálne aj využívané. Gregor F. Berzeviczy teda nebol jediný, kto sa pokúšal ťažiť rašelinu a využívať ju ako palivo.⁴³⁾ Ďalším spôsobom využívania rašelinísk bolo ich vysušovanie za účelom získavania úrodnej pôdy, avšak v tomto prípade išlo len o zánik rašeliniska bez efektívneho využitia rašeliny. Napriek tomu, medzi hlavné faktory, ktoré v minulosti zapríčinili drastický úbytok a degradáciu rašelinísk, patrila aj ťažba rašeliny, ktorá sa vo väčšom rozsahu uskutočňovala predovšetkým od 18. storočia, pričom táto lokálna a maloplošná ťažba slúžila predovšetkým na využívanie rašeliny na vykurovanie.⁴⁴⁾ V súčasnosti sú rašeliniská na Slovensku považované za veľmi vzácne a ohrozené.

Napriek zdanlivému neúspechu jej zavádzania do praxe z pohľadu

súdobého osvietenca Gregora F. Berzeviczyho sa zdá, že rašelina predsa len nebola takou neznámou ani v sedliackom prostredí. Samotný Berzeviczy počas svojich ciest po Uhorsku zaznamenal využívanie rašelinových tehál: „Ked' som na jeseň cestoval po Hajdúszobosló, išiel som popri takzvanom Szálás-i a pozoroval zápach rašeliny. Zosadol som, vošiel dnu a na dvore som našiel v malých kopách rozmiestnenú dobrú zásobu rašelinových trávnikov, ktoré cez leto vyschli a teraz boli spaľované. Obyvatel' ju nazýval zombék, čo je zaužívaný maďarský názov pre rašelinový trávnik.“⁴⁵⁾ Rovnako sa rašelina používala na vykurovanie v niektorých mestách, a to aj na Spiši, pričom Berzeviczy uvádza predovšetkým mestá Poprad, Spišská Sobota, Stráže pod Tatrami, Matejovce pri Poprade, v ktorých ľudia napodobňovali experimenty s rašelinou o čosi úspešnejšie ako on a dokonca ju využívali na výrobu pálenky.⁴⁶⁾

Nie je teda prekvapením, že Gregor F. Berzeviczy sa v rámci úspory usiloval využívať rašelinu aj na svojom rodinnom majetku vo Veľkej Lomnici, pričom na tomto statku pre potreby kuchyne, na vykurovanie a stavebné úpravy spotreboval drevo za 150 až 200 ríšskych florénov ročne.⁴⁷⁾ Vo svojom článku *Ueber den Torf in Ungern* dokonca opisoval, ako možno najefektívnejšie rašelinu vyťažiť z rašeliniska, ako ju správne spracovať do tehál, sušiť, ako aj to, akú výhrevnosť možno dosiahnuť a koľko tehál je potrebných na vykúrenie miestnosti na deň, resp. na noc.⁴⁸⁾ Ponúkol teda čitateľom pomerne presný návod, ako si možno rašelinu samostatne spracovať a pripraviť na vykurovanie.

Pomocou tohto spôsobu vykurovania bolo podľa Berzeviczyho možné zlepšiť životné podmienky sedliakov, ktorí si v mnohých prípadoch nemohli dovoliť vykurovať drevom, ktoré bolo príliš drahé, a preto často umierali na podchladenie. Popritom ako Gregor F. Berzeviczy zavádzal pestovanie zemiakov v podtatranskej oblasti (rovnako to robil aj Mikuláš Vay v Sabolčskej stolici), ako dostupného zdroja obživy pre sedliakov umierajúcich hladom, bolo vykurovanie rašelinou ďalším spôsobom, ako sa postarať o túto chudobnú vrstvu obyvateľstva. O to viac, že im sám išiel príkladom a zavádzal tieto „novoty“ na svojom rodinnom statku, pretože bol presvedčený, že ak tak koná človek, ktorého ľudia majú v úcte, ktorý má istý vplyv a jeho domácnosť v dôsledku toho prosperuje, bude to pre ostatných motivujúce.⁴⁹⁾ V tomto smere je Berzeviczyho prístup, rovnako ako činnosť Samuela Tešedíka, Juraja Fándlyho a mnohých ďalších osvietenecov, skutočne autentický a pokrokový, nakoľko vlastnou činnosťou prispievali k zlepšeniu životných

45) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern.* ..., s. 348.

46) „In den benachbarten Dreizehn Städten, Deutschendorf, Georgenberg, Michelsdorf, Matzdorf, mach man die Torfversuche glücklicher nach, als ich selbst; dort heitzt man damit, und benutzet ihn vortrefflich zum Brantweinbrennern.“ BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern.* ..., s. 353.

47) „Nicht sowohl, weil ich selbst jährlich für Küche. Öfen und Bau-reparationen, Holz für 150 bis 200 rfl. kaufe, ob ich gleich in sieben hiesigen Ortschaften Mitbesitzer bin, sondern weil mir das gemeinschaftliche Übel nahe geht, mache ich seit ein Paar Jahren Versuche, den Torfgebrauch einzuführen.“ BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern.* ..., s. 350.

48) BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern.* ..., s. 351-352.

49) „Ich bin überzeugt, dass wenn dieser Mann der Einwohner eines größeren Ortes und von Ansehen gewesen wäre, u. wenn er in seiner Hauswirtschaft auffallend Glück gehabt hätte, er viele Nachahmer gefunden haben, und hierdurch der Torfgebrauch vielleicht in der ganzen Gegend in Aufnahme gekommen sein würde.“ BERZEVICZY, Gregor. *Ueber den Torf in Ungern.* ..., s. 348-349.

50) „So ist es: nicht Realität, nur Schein reißt die Menschen; "nicht Überzeugung, sondern Nachahmung Sucht bestimmt und entscheidet meistens. Was Verordnungen schlecht oder gar nicht bewirken, bewirkt unvermutet ein glückliches Ungefähr. Das freiwillige Wollen, und nützliche Wissen, ist die wirksamste und schönste Triebfeder. – So ist der Klee Anbau noch unter der Königin Maria Theresia verordnet worden. Die Verordnung blieb unwirksam: man sah ein, dass es recht gut wäre, man tat aber doch wenig oder nichts. Jetzt, seit ungefähr drei Jahren, gelang es einigen anerkannt guten Wirten dieser Gegend, den Klee mit glänzendem Erfolg auszubauen: und der Gebrauch davon wird in dem Grade allgemein; dass die Brachfelder dieser Gegend damit vollgesät sind, und in manchen Orten die Stallfütterung so gut, als eingeführt ist. Wenn es gleich anfangs nicht befohlen, sondern empfohlen worden wäre, so würde dieser Erfolg vielleicht früher veranlasst worden sein.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 349.

51) „Ich nehme den Arbeitslohn dafür auch 1 rfl. an; für das Wenden, Trocknen, nach Hause führen. Nachschaffen der zerbröckelten Ziegel, rechne ich auch 1 rfl, es kosten also 1000 Ziegel, bis sie fertig im Hause sind, nach diesem Kalkül 2 rfl. Mit 1000 Ziegeln kann man, 25 Ziegel auf einem Tag gerechnet 40.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 352-353.

podmienok sedliakov v rôznych oblastiach života. Podľa Berzeviczyho nariadenie a príkazy v tomto smere nemali žiadny účinok, čo sa ukázalo pri zavádzaní viacerých inovačných opatrení, a preto bolo najlepšou cestou ísť príkladom. Ako argument použil nariadenie pestovania ďateliny, ktoré bolo „nariadené ešte za kráľovnej Márie Terézie. Nariadenie ostalo neúčinné: uznávalo sa, že bolo skutočne dobré, ale predsa sa pre jeho fungovanie urobilo málo, alebo nič. Teraz, už asi tri roky, sa darí v tejto oblasti niektorým uznávaným dobrým hospodárom pestovať ďatelinu s brilantným úspechom: a jej použitie sa stáva všeobecným do tej miery, že sú toho plné úhorové polia tejto oblasti a na niektorých miestach je maštalné krmivo ďatelinou už v podstate zavedené. Ak by to hneď na začiatku nebolo prikázané, ale odporúčané, tak by bol tento úspech azda zariadený skôr.“⁵⁰⁾

Z ekonomického hľadiska bolo dokonca vykurovanie rašelinou lacnejšie pre sedliakov ako pre zemepánov, pretože sedliaci si vlastnou prácou dokázali zabezpečiť rašelinové tehly, takže za toto palivo nemuseli nikomu zaplatiť. Zemepáni museli za prácu zaplatiť sedliakom, čo spôsobovalo isté výdavky. Navyše Berzeviczy vyzdvihol aj fakt, že práca sedliakov nebola celkom dôsledná, ak pracovali pre zemepána, čo sa odzrkadľovalo aj na kvalite tehál. Aj tu totiž platilo staré známe, že ak človek pracuje „na svojom“, dá si na tom skutočne záležať. Napriek tomu podľa Berzeviczyho výpočtu to bola aj pre zemepána obrovská úspora. Za jeden deň bolo možné vyhotoviť 1000 tehál, ktorými sa dalo vykurovať 40 dní, pričom cenu za mzdu a prepravu odhadoval na 2 ríšske florény.⁵¹⁾ Podľa tohto výpočtu by sa suma za vykurovanie pohybovala okolo 16 ríšskych florénov ročne. Ak sa teda vrátíme k výdavkom za drevo na Berzeviczyho statku, ktoré sa pohybovali vo výške 150 – 200 ríšskych florénov ročne, a odpočítame z toho spotrebu dreva nevyhnutnú na stavebné úpravy, skutočne možno hovoriť o značnej úspore.

Okrem zlepšenia kvality života sedliakov a markantnej úspory zemepánov mohlo mať využívanie rašeliny podľa Berzeviczyho pozitívny ekonomický prínos aj v oblasti hospodárstva a obchodu, pretože sa táto komodita dala využívať aj v remeselnej výrobe. „Rašelina je vynikajúca aj na použitie pri výrobe pálenky; bola by rovnako dobrá pri praní, pri farbení, pri hrnčiarstve, pri pálení tehál atď. Mohla by sa tiež používať na varenie a pivovarníctvo, s obozretnosťou, aby sa nepreniesol zápach dymu. Rašelina môže byť aj zuhoľňatá a potom môže byť použitá na oheň pri prácach spojených s ťažbou nerastov;

aká neprehliadnuteľne užitočná perspektíva pre uhorské banské záležitosti, ktorým pre nedostatok dreva a uhlia hrozí zánik!⁵²⁾

Zo súčasného pohľadu je riešenie v prospech využívania rašeliny celkom jednoznačné a mohlo by sa zdať, že v minulosti jej použitiu nemalo nič stať v ceste. Prečo sa teda ťažba rašeliny na prelome 18. a 19. storočia naplno nerozvíjala a neprinášala ďaleko väčšie ekonomické dôsledky? Aj odpovede na túto otázku predostrel Gregor Berzeviczy vo svojom článku o rašeline. Jedným z najrozhodujúcejších dôvodov boli predsudky a nedostatočná informovanosť. Zo strany sedliakov s tým priamo súvisela obava zo straty aj toho mála výsad, ktoré im boli dopriate, a to predovšetkým v súvislosti s využívaním lesov. Sedliak mal totiž právo od svojho zemepána požadovať drevo na vlastnú spotrebu. Ak by teda smeli ťažiť rašelinu a na úkor toho sa vzdať možnosti pozbierať drevo z okolitých lesov, v prípade nepodarených pokusov by tak nemali ani drevo, ani rašelinové tehly. A to aj vzhľadom na to, že les „síce leží už zničený vo svojich ruinách, nevezmú z neho nič, než konáre, zhnité palice a mladé prúty; jednako si však veľmi udržiavajú nárok, tak ako roľník všeobecne tým viac žiarli na svoj nárok, čím menej ho má.“⁵³⁾

Pri svojom pokuse spopularizovať rašelinu v sedliackom prostredí zvolil Berzeviczy skutočne rafinovaný a pritom celkom pochopiteľný spôsob, ktorý však priniesol úplne opačný efekt, hoci dnes by sa to mohlo zdať úsmevné. „Hotové rašelinové tehly som dal pod strechu, s otvoreným prístupom, a to v domnienke, že pri nedostatku dreva by sa iste ukradli a dobročinný pokus by urobili ľudia sami. Bolo to ukradnuté (tehly): a aby sa neprezradili príznakom dymom, vykúrili kachle na noc, uzavreli ich a lahli si spať: nekvalitné kachle dymili; nezvyčajný dym a para spôsobili bolesti hlavy a zvracanie; týmto už bolo o nedôveru v rašelinu v dedine postarané.“⁵⁴⁾

Aj pri tomto Berzeviczyho nevydarenom experimente sa ukázalo, ako veľmi je dôležitá dostatočná miera informovanosti, čo však samotný autor zjavne podcenil. Možno predpokladať, že ak by boli sedliaci poučení o správnom zaobchádzaní s rašelinou, tento pokus by bol dopadol o čosi úspešnejšie. Pravdou je, že ani Berzeviczymu táto skutočnosť neušla a sám si tento nedostatok uvedomoval. Bol totiž presvedčený, že ľudia, zvlášť tí pod Tatrami, skôr či neskôr začnú dobrovoľne využívať rašelinu. Je však potrebné ich dostatočne poučiť o výhodách a správnom používaní, a to najlepšie prostredníctvom ľudového učiteľa v kostole, ktorého si sedliaci vážia a rešpektujú: „Pozdvihnutie morálky a ľudského blaha je cieľom cirkvi – bieda

52) „Der Torf ist auch vortrefflich zu gebrauchen zum Brandweinbrennen; er wäre eben so gut zu gebrauchen zum Waschen, zu Färbereien, zu Topferarbeiten, zum Ziegelbrennen... Auch kochen und bräuen könnte man dabei, mit der Vorsicht, dass der Geruch des Rauches sich nicht mittheile. Der Torf kann auch verkohlt werden, und dann ist er zum Feuer bei den Mineralarbeiten zu gebrauchen; welch unübersehbar nützliche Aussicht für die ungrischen Bergwerksangelegenheiten, denen der Mangel an Holz und Kohlen den Untergang droht!“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 352.

53) „Sie fürchten, dass durch den Torfgebrauch ihnen der Genuss der Waldes wird verboten werden. Dieser liegt zwar schon verheert in seinen Ruinen, sie holen nichts daraus, als Äste, vermorschte Stöcke und junge Ruthen; doch aber halten sie viel auf das Recht, wie überhaupt der Bauer desto eifersüchtiger auf sein Recht ist, je weniger er es hat.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 354.

54) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 354 – 355.

55) BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 357.

56) MNL, Berzeviczy család Kakaslomnici Ága. P 53, cs. 129 No. 98. Ungarn während des letzten Österreichisch Französischen Kriegs 1809.

57) „Ich hörte einen Pleban predigen, der seine Zuhörer belehrte, das Kriegs Glück der Franzosen käme daher, weil sich Napoleon dem Belzebub gegeben habe, wofür er so viel tausend Teufel als Sacramente sind erhalten hätte, die in seiner Armee vertheilt wären - Nun aber wären nur noch ein paar Monate übrig, biß zum Ende dieses Vertrags - und dann würden die Teufel ihn Napoleon selbst mit allen seinen Anhängern hohlen, und in den tiefsten Abgrund der Hölle schleyder[n]; ...“ MNL, Berzeviczy család Kakaslomnici Ága. P 53, cs. 129 No. 98. Ungarn während des letzten Österreichisch Französischen Kriegs 1809.; POÓR, Berzeviczy Gergely Magyarországról..., s. 479-480.

58) „Belehrung, Überzeugung Aufmunterung, Beispiel, sind die wahren Mittel, wohltätige Industrie Verbesserungen zu bewirken, und das in England berühmte improvement (Verbesserungstrieb, das Gegenstück des Faulheitstrieb) zu wecken, wodurch sich die Britten auf den höchsten Grad des Wohlstandes und der Macht hinausgeschwungen habe.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 358.

a chudoba oboje dusí – čo zvyšuje bohatstvo, vedomosti a priemysel (pozn. hospodárenie) sedliaka, zlepšuje aj morálku. – Práve slávnostný priestor kostola spojený s prednáškou učiteľa odporúča a poučí účinnejšie a sľubuje želaný úspech. – V nedeľu, popoludní, po skončení obradu, by si ľudia radi vypočuli takéto poučné odporúčanie (...).⁵⁵⁾ Toto je obvyklý spôsob propagandy a výuky, ku ktorej sa utiekali mnohí osvietenci, počnúc panovníkmi. Tí istí osvietenci zároveň často kritizovali kňazov za to, že ich kázne boli plné iracionality a povier, na základe ktorých držali svojich veriacich v strachu. Tento postoj zastávali najčastejšie protestantskí osvietenci a Gregor Berzeviczy medzi nich určite patrili. Vo svojom rukopise s názvom *Ungarn während des letzten Österreichisch Französischen Kriegs 1809* (Uhorsko počas poslednej rakúsko-francúzskej vojny 1809), napísanom o čosi neskôr, ako bol publikovaný článok o *Ueber den Torf in Ungern*, sa aj on k tejto téme vyjadril pomerne kriticky, pričom uviedol, že vyššie stavy a duchovenstvo zámerne klamali nevedomých ľudí, držali ich v neistote a regulovali verejnú mienku vo svoj prospech.⁵⁶⁾ Kritika šľachty a duchovenstva nebola u Berzeviczyho ojedinelá, a v tomto prípade sa jeho rozhorčenie týkalo nezmyselných mýtov v súvislosti s osobou Napoleona Bonaparta, ktoré sa mali šíriť práve v kostoloch. Berzeviczy vraj osobne počul jedného farára, ktorý kázal svojim veriacim o tom, že dôvodom francúzskeho úspechu bolo Napoleonovo spojenectvo s Belzebubom, za čo dostal do armády toľko diablov, koľko je sviatostí. Ale táto zmluva mala o niekoľko mesiacov vypršať a potom si mal diabol vziať Napoleona aj s jeho nasledovníkmi do najhlbšej pekelnéj priepasti.⁵⁷⁾ Avšak táto zmienka je nielen dokladom nevzdelanosti nižších vrstiev, ale zároveň dôkazom obrovského vplyvu kňazov na najväčšiu časť uhorskej spoločnosti, čoho si boli vzdelanci danej doby dobre vedomí. Aj preto Berzeviczy v príspevku o rašeline niekoľkokrát opakoval: „Poučenie, presvedčenie, povzbudenie, príklad sú tie pravé prostriedky k dosiahnutiu dobročinných zlepšení priemyslu a k prebudeniu v Anglicku tak vychýreného improvement (inštinkt k zlepšovaniu, náprotivok inštinktu lenivosti), prostredníctvom ktorého sa Angličania dostali na najvyšší stupeň blahobytu a moci.“⁵⁸⁾

Okrem potrebnej osvety a vyučovania navrhoval Berzeviczy vhodné odmeňovanie ako jeden z ďalších spôsobov zavádzania pokrokových myšlienok, pričom ako sám uviedol: „(...) neviem si predstaviť lepšie využitie štátnej pokladne, ako keby sa napríklad sedliakovi, ktorý si v dedine najprv celú zimu kúril v pecku rašelinou, s nejakým ocenením mohla (pozn. štátna pokladňa)

odpustiť časť jeho príspevku.⁵⁹⁾ Aj to je jedna z Berzeviczyho sociálno-ekonomických myšlienok, ktorá s veľkým náskokom prebehla jeho dobu, dokonca priam nápadne pripomína súčasnosť.

Záverom možno konštatovať, že aj v príspevku o rašeline z roku 1803 Gregor F. Berzeviczy prezentoval nielen svoje brilantné a nadčasové hospodárske myšlienky, ale na základe experimentu s rašelinou na svojom statku, vyvodeniu jeho dôsledkov a zlepšujúcich návrhov, dokazoval výbornú znalosť sociálnych pomerov a mentality najnižších spoločenských vrstiev. K takémuto poznaniu ho mohol priviesť život na periférii monarchie vo Veľkej Lomnici, kde sa dennodenne stretával s ťažkosťami spravovania veľkostatku a problémami tunajších sedliakov, ktorí žili v neľahkých podmienkach. Avšak ak by ho nevedol skutočný záujem o ich situáciu a túžba zmeniť ju, ostal by voči tomu rovnako apatický, ako mnohí ďalší zemanovia, či drvivá väčšina uhorskej šľachty. A tak v širšom kontexte tohto rozsahom krátko príspevku znova demonštroval pálčivé problémy uhorskej spoločnosti, resp. riadenia monarchie a ich priamy dopad na hospodárstvo. Svoje kritické národohospodárske názory a myšlienky naplno rozvinul v predošlom období v dvoch najvýznamnejších dielach *De commercio et industria Hungariae* (1797) a *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* (1802).

59) „ (...) doch könnte ich mir keinen schöneren Gebrauch der Domestic-Cassa denken, als wenn z. B. dem Bauer, der in einem Dorfe zuerst seinen Ofen den ganzen Winter über mit Torf heitzen würde, mit einiger Auszeichnung ein Theil seiner Kontribution erlassen werden möchte.“ BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. ..., s. 357.

Po stopách Gregora Františka Berzeviczyho z Veľkej Lomnice

Literatúra

Archívne zdroje

- Archív mesta Spišská Nová Ves, index spisov roč. 1804, fasc. 1., č. 454.
- MNL, Berzeviczy család Kakaslomnici Ága. P 35, 126 b/25 Notizen des Zipser Comitatus in Ungarn. 1810.
- MNL, Berzeviczy család Kakaslomnici Ága. P 53, cs. 129 No. 98. Ungarn während des letzten Österreichisch Französischen Kriegs 1809.
- ŠAPO, SAL, fond Provincia XVI. spišských miest.
- ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Spor Gregora Berzeviczyho s komposesormi vo Veľkej Lomnici a v Huncovciach o lesy. 1818, inv. č. 2052.
- ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Sťažnosť Gregora Berzeviczyho na narúšanie lesov komposesorátu vo Veľkej Lomnici a Huncovciach. 1821, inv. č. 2055.
- ŠAPO, SAL, fond Spišská župa, Správa Gregora Berzeviczyho o produkcii rašeliny. 1811, inv. č. 871.
- BERZEVICZY, Gregor. *De conditione et indole rusticorum in Hungaria*. Leutschoviae, 1804.
- BERZEVICZY, Gregor. Notizen über das Zipser Komitat in Ungarn. In: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. 1810, 3. ročník, č. 10, s. 99-103; č. 11, s. 109-112; č. 12, s. 117-122; č. 13, s. 134-136. [Dostupné on-line na stránke Rakúskej národnej knižnice, venovanej periodickým tlačiam.]
- BERZEVICZY, Gregor. Ueber den Torf in Ungern. In: *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*. 3. zv. Pesth : Patzko, 1803, s. 345-359. [Dostupné online na stránke: https://books.google.sk/books?id=M_C0QAKAtrIC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false]
- BLATNÝ, Ludovít. Ludovít Greiner (1796 – 1882). In: *Vedecké práce výskumného ústavu lesného hospodárstva*. Roč. 1965, č. 6, s. 31-73
- HARTIG, Georg Ludwig. *Anweisung zur Holzzucht*. Marburg : In der neuen akademischen Buchhandlung, 1791, 144 s.
- HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi. In: *Spišská Nová Ves I. Zborník k dejinám a výstavbe mesta*. Košice : Mestský národný výbor v Spišskej Novej Vsi, 1968, s. 45-66
- KRIŽOVÁ, Eva – UJHÁZY, Karol – NIČ, Juraj. *Fytocenológia a lesnícka typológia*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2010, s. 60. ISBN 978-80-228-2344-9
- LAZNIOVÁ, Miroslava. *Gregor František Berzeviczy – Životný príbeh uhorského osvietenca zo Spiša*. Tlačiareň P + M : Vlastný náklad, 2022, 344 s. ISBN 978-80-570-4063-7
- POÓR, János. Berzeviczy Gergely Magyarországról, Ausztriáról és Napóleorról. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk*. Vadász Sándor 80 éves. Budapest : ELTE, 2010, s. 473-486. ISBN: 978-963-284-146-5
- STANOVÁ, Viera. Súčasný výskyt rašelínisk na Slovensku a faktory ich ohrozenia. In: STANOVÁ, Viera. (ed). *Rašelíniská Slovenska*. Bratislava : DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie. 2000, s. 3-10, ISBN: 80-967471-9-3

Monografie a štúdie

**PO STOPÁCH
GREGORA
FRANTIŠKA
BERZEVICZYHO
Z VEĽKEJ LOMNICE**